

PIOTR KRASNY, JAN K. OSTROWSKI
Kraków, Instytut Historii Sztuki UJ

WIADOMOŚCI BIOGRAFICZNE NA TEMAT JANA JERZEGO PINSLA*

Jan Jerzy Pinsel (używając imion artysty autorzy pozwalają sobie antycypować wyniki niniejszego komunikatu) jest główną indywidualnością tzw. lwowskiej szkoły rzeźbiarskiej XVIII w., co więcej, jest jednym z najwybitniejszych rzeźbiarzy w dziejach naszej sztuki. Z drugiej strony jest postacią nadzwyczaj tajemniczą. Na nazwisko Pinsla natknął się jako pierwszy Jan Bołoz Antoniewicz, który już w 1. dziesięcioleciu naszego wieku, przelotnie zainteresował się sztuką lwowską XVIII w.¹ Jego ustalenie, znalazło jednak odbicie jedynie w marginalnej nocie w znacznie późniejszej monografii kościoła i klasztoru dominikanów we Lwowie autorstwa ks. Władysława Żyły: "Prof. Antoniewicz ponoś[!] wynalazł w aktach katedry św. Jura nazwisko rzeźbiarza, który wykonał rzeźby św. Jura. Ma być nim niejaki Pinsel z Wiednia"².

Jako drugi archiwalia świętojurskie przejrzał Tadeusz Mańkowski, który w streszczeniu rozprawy opublikowanym w 1928 r. potwierdził autorstwo "majstra Pinsla" w odniesieniu do rzeźb z fasady katedry św. Jura³. W 1937 r. ten sam badacz opublikował wypisy archiwalne dotyczące wspomnianych dzieł Pinsla oraz drugi dokument, odnoszący się do jego prac w kościele w Monasterzyskach⁴. Ponadto, niemal w tym samym czasie ukraiński badacz Mykoła Hołubeć w krótkiej wzmiance w ramach opracowania syntetycznego przypisał Pinslowi imię Johann i nazwał go rzeźbiarzem śląskim⁵. Wobec braku dokumentacji źródłowej wersja ta nie przyjęła się, choć naszym zdaniem, zasługuje na pewną uwagę.

Żaden z późniejszych badaczy nie dysponował nowymi dokumentami na temat Pinsla. Tak więc, stwierdzone archiwalnie fakty z jego biografii ograniczały się do wiadomości, że w latach 1759-1761 wykonał on rzeźby na fasadzie katedry św. Jura we Lwowie, a w roku 1761, wspólnie z Antonim Sztylem – ołtarze w kościele w Monasterzyskach. Jeden z zapisów dotyczą-

cych tego kościoła poświadczą też istnienie żony artysty⁶. Dwie sprzeczne ze sobą uwagi na temat pochodzenia Pinsla pozbawione są sprawdzalnej podstawy źródłowej. Określenie "majster" stało się surogatem nieznanego wciąż imienia. Jest to ubóstwo faktów wręcz paradoksalne. Znacznie więcej wiemy przecież np. o biografii Wita Stwosza, niż o wybitnym twórcy działającym w czasach Diderota i Winckelmannna. Warto przy tym podkreślić, że metoda badań nad rzeźbą lwowską XVIII w. jest w ogóle bliska pracy mediewisty.

Ów nadzwyczaj skromny zasób informacji źródłowych nie przeszkodził historykom sztuki w stworzeniu wcale bogatego obrazu twórczości Pinsla. Zakres niniejszego komunikatu wykracza poza tę problematykę, ograniczymy się więc do wspomnienia dyskusji na temat *oeuvre* artysty, jaką toczyli Tadeusz Mańkowski⁷ i Zbigniew Hornung⁸ i którą w znacznym stopniu rozstrzygnęli Mieczysław Gębarowicz⁹ oraz Borys Woźnicki, autor wystawy Pinsla z lat 1987-1990¹⁰. Hornung pokusił się ponadto o rekonstrukcję okoliczności pracy Pinsla na Rusi, łącząc go z buczackim dworem Mikołaja Potockiego i traktując jako bliskiego współpracownika architekta Bernarda Meretyna. Autor ten bardzo silnie akcentował przy tym pochodzenie naszego artysty ze środowiska czeskiego¹¹. Dotychczasowe badania nad Pinslem nie były wolne od trudnych do zaakceptowania meandrow, jak forsowanie przez Hornunga atrybucji najcenniejszych przykładów rzeźby lwowskiej na rzecz Antoniego Osińskiego¹², czy hipoteza Woźnickiego zmierzająca do identyfikacji Pinsla z Antonim Braunem lub Lazarem Widmannem¹³, jako całość należy jednak uznać je za poważne osiągnięcie historii sztuki.

Pora przedstawić znalezisko, które jest właściwą treścią komunikatu. Przedwojenni badacze rzeźby lwowskiej nie spenetrowali bogatego archiwum parafialnego w Buczaczu, czego Zbigniew Hornung po latach gorzko

żałował¹⁴. Archiwum buczackie uległo w znacznym stopniu zniszczeniu w czasie walk w 1944 r. Kilka szczęśliwie uratowanych ksiąg metrykalnych znalazło się w Archiwum Państwowym w Przemyślu, skąd ostatnio zostały one przekazane do Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie. Dla naszych celów interesujące są dwie z nich: księga ślubów z lat 1710-1770 oraz księga chrztów z lat 1752-1777. W pierwszej pod datą 15 maja 1751 znajduje się zapis na temat *matrimonium [...] int[e]r honestos Ioannem Gieorgium Pilse altaris sculptor[em] iuven[em] et Mariannam Elisabet-ham Kieytowa vid[ua]*¹⁵. Inne wpisy w tej samej księdze przynoszą istotne informacje na temat małżonki naszego artysty, a pośrednio na temat niego samego. Otóż Marianna Elżbieta, późniejsza Pinsłowa, nazywała się z domu Majewska. 21 listopada 1745 poślubiła ona Jana Kieyta, zapewne wojskowego w służbie Mikołaja Potockiego, gdyż świadkami byli mjr Tadeusz Węgierski i kpt. Antoni Kątski. Pod 24 października 1762 zanotowany jest natomiast jej trzeci ślub, z Janem Berendsorffem. Księga chrztów przynosi wiadomości o dwóch synach małżeństwa Pinsłów. 4 czerwca 1752 został ochrzczony Bernard, którego ojcem chrzestnym był Bernard Meretyń, a 3 czerwca 1759 – Antoni.

Tak więc, wiemy nareszcie, że tajemniczy mistrz Pinsel miał na imię Jan Jerzy¹⁶, natomiast brak precyzji w zapisach jego nazwiska (Pilse, Pilze, Pilznów, Pilzl[owa]) raczej zaciemnia niż rozjaśnia dotychczasowy obraz¹⁷. W Buczaczu Pinsel musiał się pojawić najpóźniej w 1750 r., co zgadza się z dotychczasowymi hipotezami na ten temat. Żeniąc się w 1751 r. był kawalerem i miał zapewne nie więcej niż trzydzieści lat. Datę jego urodzenia można więc bardzo ostrożnie sytuować w przedziale 1715-1725. Wiadomości, że Pinsel pobrał ostatnią wypłatę w Monasterzyskach 16 września 1761¹⁸, a 24 października 1762 wdowa po nim wyszła za mąż wyznaczają ramowe daty śmierci artysty. Datę tę można z dużą dozą prawdopodobieństwa uściślić. Zwyczaj kościelny, z reguły przestrzegany w Polsce mówił bowiem, w oparciu o przepisy prawa rzymskiego, że wdowa nie powinna powtórnie wychodzić za mąż *infra annum luctus*¹⁹. Jan Jerzy Pinsel zmarł więc najprawdopodobniej w drugiej połowie września lub w październiku 1761, mając zaledwie ok. czterdziestu lat.

Zapis na temat chrztu pierwszego syna Pinsla stanowi interesujący przyczynek do określenia charakteru współpracy naszego rzeźbiarza z Meretyńem. Mimo badań Hornunga, wzajemne relacje obu artystów nie

doczekały się dotąd precyzyjnego omówienia. Jakkolwiek rzeźby Pinsla zdobią wiele budowli Meretyna, nazwisko tego rzeźbiarza pojawia się tylko w dokumentach dotyczących "fabryki" świętojurskiej. Inne budowle Meretyna były bowiem prowadzone *per Pausch*, co powodowało, że w rachunkach odnotowywano tylko sumy, wypłacane architektowi m. in. na pensje dla innych artystów i rzemieślników²⁰. Warto zatem podkreślić, iż Pinsel nie tylko poprosił Meretyna na ojca chrzestnego swojego pierwotnego syna, ale nadał również dziecku imię owego architekta²¹. Świadczy to, że już w 1751 r. łączyła obu artystów pewna zażyłość, wynikająca prawdopodobnie ze wspólnych prac prowadzonych w Buczaczu dla Mikołaja Potockiego²². Trzeba przy tym pamiętać, że w epoce baroku spotykamy się często ze zjawiskiem stałej współpracy architekta i rzeźbiarza, opartej nie tylko na spójności stylu artystów, ale także na ich przyjaźni²³. Jak się wydaje, sfera zawodowa i prywatna życia Pinsla były w ogóle blisko ze sobą powiązane, gdyż drugi syn artysty również otrzymał imię współpracownika ojca, Antoniego Szytła.

Informacje zawarte w księgach metrykalnych można do pewnego stopnia uzupełnić wnioskami wynikającymi z braku pewnego rodzaju zapisów. Mieszkając ok. dziesięciu lat w Buczaczu Pinsel ani razu nie wystąpił w roli ojca chrzestnego lub świadka na cudzym ślubie. Zdaje się to świadczyć, że rzemieślnicy i wojskowi w służbie Mikołaja Potockiego stanowili dość zamkniętą grupę, nie integrującą się z ludnością miasteczka. Wielu z nich było zapewne przybyszami z zagranicy, gdyż księgi zawierają sporo nazwisk o brzmieniu niemieckim. Niemieckie nazwiska nosili trzej kolejni mężowie Elżbiety Marianny Majewskiej, która najwyraźniej żyła w tym właśnie środowisku. Być może, brak liczniejszych śladów obecności Pinsla w Buczaczu łączy się też z jego intensywną pracą w innych miejscowościach.

Na koniec należy przypomnieć, że zawarte w archiwaliach imię Pinsla w zasadzie zgadza się z przedwojennym przekazem Hołubca. Być może ukraiński badacz dysponował więc nieznanymi dziś dokumentami²⁴ i nie należy lekceważyć drugiego członu informacji, nazywającego Pinsla rzeźbiarzem śląskim.

Znaleziska w buczackich księgach parafialnych wypełniają istotne luki w informacjach na temat Pinsla i zapewne będą pomocne w dalszych badaniach nad jego twórczością. Niestety, nie mówią nic bezpośrednio na temat daty jego urodzenia oraz środowiska skąd przybył i gdzie ukształtował swój niezwykły talent.

ANEKS

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Księgi metrykalne parafii z terenów zabużańskich, parafia Buczacz

1. Liber Metrices Copulatorum ad Ecclesiam Praeposituralem et simul Parochialem Buczaczensem conscriptus ab Anno Domini 1710mo a D[ie] 14 Mens[is] Ianuarii²⁵.

s. 85 [21 XI 1745]

Eod[em] die. Ego Antonius Woliński P[arochus] B[uczaczensis] benedixi matrimonium in facie Ecclesiae stractum, p[rae]vio examine, p[rae]missis tribus bannis, nullog[ue] detecto impedimen[to] can[oni]co int[er] Ioannem Kieyt et Mariannam Majewska am[bo] virg[ines]. Praes[entibus] M[agnifico] Thaddaeo Węgierski Maiore Infan[teria]e Ill[ustrissi]mi Haered[is] et M[agnifi]co Antonio Kątski Capit[aneo] eiusd[em]. De Buczacz.

s. 105 [13 V 1751]

Eod[em] die. Ego Adalbertus Sobecki Al[tarista] S[ancti] Th[addaei] benedixi matrim[onium] in facie Ecclesiae stractum, p[rae]vio examine, p[rae]missis tribus bannis, nullog[ue] detecto impedimen[to] can[oni]co int[er] honestos Ioannem Gieorgium Pilse altaris sculptor[em] iuven[em] et Mariannam Elisabetham Kieyto-wa vid[uam]. Praesen[te] hon[esto] Carolo²⁶

s. 149 [1762]

D[ie] 24 Octo[bris]. Adm[odum] R[evere]nd[us] Ioannes Iwaskiewicz Vic[arius] benedixit matrim[onium] in facie Eccl[esiae] stractum, p[rae]vio examine, p[rae]missis tribus bannis, nullog[ue] detecto impedimen[to] can[oni]co int[er] spectab[i]les Ioannem Berensdorff iuven[em] et Elisabetham Pilzłowa vid[uam]. Praesen[tibus] Mathia Sumiski et Ioanne Urbanski. De Buczacz.

2. Księga chrztów, 1752-1777²⁷.

s. 2 [4 VI 1752]

Eod[em] d[ie]. Ego id[em] [Adalbertus Sobecki] bap[tisavi] inf[antem] n[omi]ne Bernardu[m] fil[ium] h[one]sti Gregorii Pilze artis sculptoriae mag[ist]ris et Mar[iannae] c[onsortium] l[egitimorum]. Leva[ntibus] de s[acr]o fon[te] E[gregio] D[omi]no Bernardo Meretiner Architecto fabri[cae] Ill[ustrissi]mi M[agnifici] D[omi]ni et Sosnowska. De Buczacz.

s. 59 [1759]

D[ie] 3 Iunii. Ego Mich[ael] Huczyński bap[tisavi] inf[antem] n[omi]ne Antoniu[m] fil[ium] Ioan[nis] Pilznow et Mariae c[onsortium] l[egitimorum]. Leva[ntibus] de s[acr]o fon[te] Casi[miro] Pisarski et Własiejewiczowa. De Buczacz.

Przypisy

* Tekst przedstawiony jako komunikat na posiedzeniu Komisji Teorii i Historii Sztuki Oddziału Krakowskiego PAN w Krakowie w dniu 20 I 1994. Autorzy wyrażają wdzięczność prof. dr hab. Teresie Zielińskiej z Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie oraz mgr Elżbiecie Neugebauer z Zamku Królewskiego na Wawelu za pomoc w szczegółowym odczytaniu archiwaliów.

1. J. BOŁOZ-ANTONIEWICZ, *Freski odkryte w gmachu pojezuickim*. "Sprawozdania Grona C. K. Konserwatorów i Korespondentów Galicji Wschodniej" T. 3, 1906 nr 44-51 s. 4. Odkrycie nazwiska Pinsla musiało nastąpić po 1906 r., bo w cytowanym artykule Antoniewicz wyraźnie pisze, że nie wie jak nazywał się wyróżniony przez niego rzeźbiarz. Warto tu przypomnieć, że Antoniewicz zlecił wykonanie odlewów dwóch figur z ołtarza św. Walentego w kościele w Nawarii (Z. HORNUNG, *Majster Pinsel snyderz*. Wrocław 1976 s. 47). Jedna para gipsów znajduje się dziś w Muzeum Narodowym w Krakowie, nabyta tam w 1904 r. za pośrednictwem Antoniewicza, druga zaś, przeznaczona pierwotnie dla Zakładu Historii Sztuki Uniwersytetu Lwowskiego, jest obecnie przechowywana w magazynach muzealnych w Olesku.

2. W. ŻYŁA, *Kościół i klasztor Dominikanów we Lwowie*. Lwów 1923 s. 72.

3. T. MAŃKOWSKI, *Katedra św. Jura we Lwowie*. "Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie" VIII, 1928 z. 2 s. 77; tenże, *Lwowskie kościoły barokowe*. Lwów 1932 s. 114-115.

4. T. MAŃKOWSKI, *Lwowska rzeźba rokokowa*. Lwów 1937 s. 159-160; niemal równolegle archiwalia świętojurskie opublikował I. Świencickij, zob. I. ŚWIENCICKIJ, *Priczinok do istorii misteckowo wiposażenija katedrii sw. Jura u Lwowi*. "Litopis Nacjonalnowo Muzeju za 1937 rik" Lwiv 1938 s. 12-17

5. M. HOŁUBEC, *Mistectwo*. [W:] *Istorija ukraińskoj kultury*. Wyd. I. Krijakiewicz. Lwiv 1937 s. 581.

6. MAŃKOWSKI, *Lwowska rzeźba...*, s. 159-160.

7. MAŃKOWSKI, *Lwowska rzeźba...*, s. 86-94, 135-139.

8. Z. HORNUNG, *Antoni Osiński, najwybitniejszy rzeźbiarz lwowski XVIII stulecia*. Warszawa 1937; tenże, *Majster Pinsel snyderz. Karta z dziejów polskiej rzeźby rokokowej*. Wrocław 1976; tenże, *Osiński Antoni*. [W:] *Polski Słownik Biograficzny*. T. XXIV, 1979 s. 334-335; tenże, *Pinsel*. [W:] PSB. T. XXVI, 1981 s. 343-345.

9. M. GEĄBAROWICZ, *Skulptura ta rızblennia*. [W:] *Istoria ukraińskiego mistectwa*. T.3. Kyiw 1968 s. 134-138; tenże, *Prolegomena do dziejów lwowskiej rzeźby rokokowej*. "Artium Quaestiones" III, Poznań 1986 s. 26.
10. B.H. WOŹNICKI, N.A. OPANASIENKO, *Mastier Pinzel – legenda i realnost*. Lviv 1987; B. WOŹNICKI, *Mistr Pinzel. Legenda a skutečnost*. Praha 1989; tenże, *Mistr Pinzel. Legenda i rzeczywistość*, Wilanów 1990.
11. HORNUNG, *Majster Pinsel...*, s. 57-58, 151-157.
12. Por. przyp. 8.
13. WOŹNICKI, OPANASIENKO, o. c., s. 3.
14. HORNUNG, *Majster Pinsel...*, s. 55.
15. Pełny tekst zapisów zob. Aneks.
16. We wpisie z r. 1752 syna artysty Bernarda nazwano *filium* [...] *Gregorii Pilze artis sculptoriae mag[istris]*. Chodzi tu z całą pewnością o tę samą osobę, gdyż, jak wiadomo, staropolskie metryki były z reguły prowadzone pobieżnie i bez jednolitego systemu formalnego. Jeżeli chodzi o imiona, często spotyka się zapisy uwzględniające dwa imiona danej osoby, lub tylko pierwsze, a nawet tylko drugie. Pomyłka Georgius – Gregorius należy przy tym do najczęściej spotykanych. Por. W. DWORZACZEK, *Genealogia*. Warszawa 1959, cz. 1 s. 62; H. E. WYCZAWSKI, *Przygotowanie do studiów w archiwach kościelnych*. Kalwaria Zebrzydowska 1989 s. 278.
17. Nie ma w tym nic niezwykłego, wobec licznych oboczności zapisów nazwisk innych współczesnych artystów. W tych warunkach najbardziej uzasadnione wydaje się stosowanie poprawnej filologicznie wersji "Pinsel". Warto przy okazji odnotować, że w metryce urodzenia Bernarda Pinsla znajdujemy dziesiątą już wersję transkrypcji nazwiska Meretyna – "Meretiner"; por. Z. HORNUNG, *Meretyn Bernard*. [W:] PSB. T. XXI, 1975 s. 442.
18. MAŃKOWSKI, o. c., s. 160.
19. J. PELCZAR, *Prawo małżeńskie katolickie*. Kraków 1890 s. 568.
20. System finansowania robót budowlanych *per Pausch*, rozpowszechniony w Europie Środkowej w w. XVIII, omawia szczegółowo M. VILIMKOVÁ, *Stavitelé palácu a chrámu. Kryštof a Kilián Ignác Dientzenhoferové*. Praha 1986 s. 45-47.
21. Warto zaznaczyć, że w XVII-XVIII w. szeroko rozpowszechnione było mniemanie, że dziecko dziedziczy pewne cechy po rodzicach chrzestnych. Ich dobór miał więc charakter nie tylko religijno-społeczny, ale na swój sposób magiczny, zob. Z. KUCHARCZYK, *Obyczaje staropolskie XVII-XVIII wieku*. Łódź 1977 s. 242.
22. Prace te omawia HORNUNG, *Majster Pinsel...*, s. 66-69.
23. O. J. BLAŽIČEK, *Architekt a sochar (K otázce vzájemného vztahu)*. "Umeni", 22, 1974, s. 210-213; J. MONTAGU, *Roman Baroque Sculpture. The Industry of Art*. New Haven – London 1989 s. 77-98.
24. Warto podkreślić, że Hołubec jako pierwszy opublikował nazwisko Meretyna, zob. M. HOŁUBEĆ, *Lwiv. Lwiw-Żowkiw 1925* s. 128-129.
25. Dawne oznaczenia z Archiwum w Przemyślu: P. 861 i 36/1. Księga jest odpisem, wykonanym jedną ręką do końca r. 1770, potem różnymi rękami do końca r. 1777.
26. W zapisie brak oznaczenia pochodzenia małżonków, które występuje w innych przypadkach. Ponadto kopista tylko częściowo i błędnie odczytał nazwisko świadka.
27. Dawne oznaczenia z Archiwum w Przemyślu: P. 662 i 36/2.

Piotr Krasny, Jan K. Ostrowski

BIOGRAPHICAL INFORMATION ON THE SCULPTOR JOHANN GEORG PINSEL

Summary

The name of the sculptor Pinsel (Pinzel) appeared in the scholarly literature in 1923, in connection with the decoration of the facade of the Greek Catholic (Uniate) Cathedral in Lvov, executed in 1759-1761. In 1937 some source information was published, concerning his participation in the decoration of the parish church at Monasterzyska near Buczacz in 1761. These discoveries allowed further attributions which led to the recognition Pinsel as the most outstanding Late Baroque sculptor in Poland. Paradoxially enough, details concerning his biography and even his Christian name remained for a very long time unknown.

This gap could be partially filled thanks to a recent discovery of two volums of registers of the Buczacz Roman Catholic parish. They revealed that Pinsel's

Christian name was Johann Georg (Johannes Georgius in the original Latin transcripton). In 1751 he married Marianna Majewska, widow of Jan Kieyt, probably a military man. In 1752 and 1759 tow sons of the couple were born – Bernard and Antoni. In 1762 Marianna Pinsel got married for the third time, this fact allowing the approximate date of the artist's death to be established.

The above information confirms the supposition that Pinsel's workshop was based in Buczacz, the residence of his patron Mikołaj Bazyli Potocki. The circumstances of Pinsel's marriage permit the assumption that he was born around 1720 and died in his early forties. His birth place and the centre of his training remain a mystery.